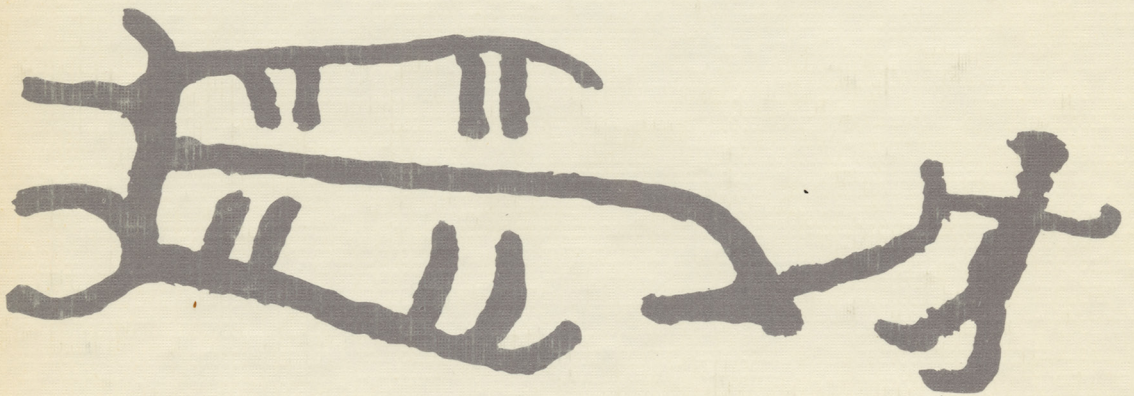

KUML

1968

KUML

ÅRBOG FOR JYSK ARKÆOLOGISK SELSKAB

1967

With Summaries in English
Mit deutschen Zusammenfassungen

UNIVERSITETSFORLAGET I ÅRHUS

1968

Omslag:

Helleristning fra Valla Östergård, Bohuslän
(efter P. V. Glob).

Redaktion:

POUL KJÆRUM

Copyright 1969

by

Jysk Arkæologisk Selskab

Printed in Denmark

by

Aarhus Stiftsbogtrykkerie A/S

INDHOLD/CONTENTS

<i>Kjeld DE Fine Licht</i> : Om Hansted kirke	9
Hansted Church	22
<i>E. Levin Nielsen</i> : Pedersstræde i Viborg. Købstadarkæologiske undersøgelser 1966/67	23
Pedersstræde in Viborg. Archäologische Untersuchungen der Stadt Viborg	72
<i>Ulrik Møhl</i> : Knoglematerialet fra Pedersstræde i Viborg	83
<i>Jørgen Jensen</i> : Et jysk ravfund. Ravhandelen i yngre bronzealder	93
Ein jütländischer Bernsteinfund	105
<i>Peter Seeberg</i> : Hvolris. Et neolitisk kompleks	111
Hvolris. Ein neolithischer Komplex	135
<i>Lennart Edelberg</i> : Ard og åg i Nuristan	137
Ard and Yoke in Nuristan	151
<i>Karen Frifelt</i> : Arkæologiske undersøgelser på Oman halvøen	159
Archaeological investigations in the Oman peninsula	170
Jysk Arkæologisk Selskab	176

Fig. 1. Pløjning (efter Robertson 1896, p. 548).
Ploughing (after Robertson 1896, p. 548).

ARD OG ÅG I NURISTAN

AF LENNART EDELBERG

Dr. phil. & scient. Kaj Birket-Smith til-
egnet – i taknemlig erindring om hin
første omvisning på Nationalmuseets et-
nografiske samling for naturhistorie-geo-
grafi-studerende i 1937.

De fleste steder i verden pløjer én mand med to trækdyr. I Nuristan pløjer to mand med én okse [1].

Denne ejendommelige måde at pløje på findes først beskrevet hos Sir George Scott Robertson [2], som tilbragte året september 1890 til oktober 1891 i Bashgaldalen med en kort afstikker til Parundalen i slutningen af september og begyndelsen af oktober 1891 [2 a]. Robertsons beskrivelse lyder som følger i dansk oversættelse:

»Kamdesh ligger mellem 6000 og 7000 fod over havoverfladen. I 1891 begyndte pløjningen den 4. april i denne landsby . . .«.

»Da pløjningen begyndte, var jordsmonnet endnu meget blødt efter den nyligt bortsmeltede sne. De anvendte plove er så lette, at en kvinde let kan bære

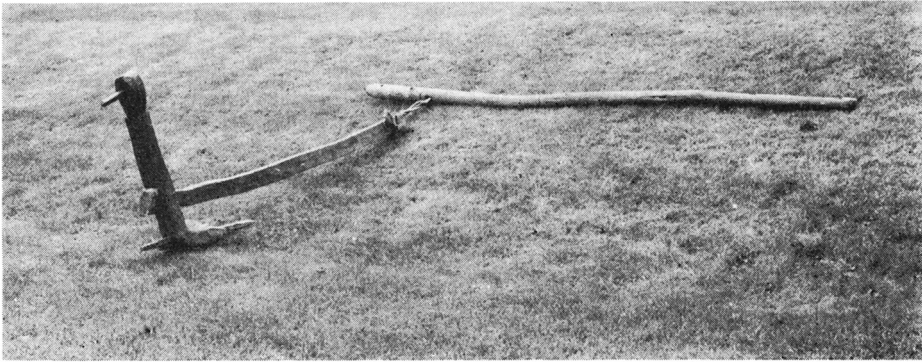

Fig. 2. E. 790 i parken til Moesgaard (P. Kjærum fot.).
E. 790 in the park at Moesgaard.

en plov over skulderen. De er forsynet med et jernskær og har en fremtrædende hæl, som rager betydeligt op over den lave fure [2 b]. De er simpelt og primitivt konstruerede. Ploven betjenes af to kvinder og trækkes af en lille okse. Dyrets bevægelser kontrolleres af den ene kvinde, som går på højre side og holder om en lang stang, hvis anden ende er fæstnet til åget, som hviler på oksens hals lige foran dens pukkel. Takket være det vægtstangssystem, som denne stang frembyder, synes kvinden uden vanskelighed at kunne holde dyret på ret kurs eller at vende med det, når hun ønsker det. Ploven selv ledes af den anden kvinde, som går ved siden af og ikke bag ved håndgrebet. Dette stikker både fremefter og bagud, så man kan gribe om det med begge hænder. Når kvinderne har pløjet tværs over den lille mark et par gange, bytter de plads for at deles om arbejdet. Det er mere anstrengende at gå foroverbøjet ved håndgrebene end at lede oxen i den rigtige retning, selv om det ganske vist ser ud, som om der er mest at gøre for den kvinde, der vakler afsted og snart skubber mod, snart trækker i dyrets hals med den lange åg-stang. Muselmænd uden for Kafiristan hævder altid, at kafir-kvinden spændes for ploven sammen med oxen, men det er ikke rigtigt.

Hos Kám-stammen rører manden aldrig et plovgreb, men andre steder arbejder mænd i markerne, også selv om de ikke er slaver. Muselmænd inden for grænserne af dette område såvel som ved den lille bebyggelse ved Gourdes [3] pløjer på den sædvanlige måde, hvor en enkelt mand gør hele arbejdet og kører med et par okser. På denne lokalitet kan de to systemer ses i funktion på hver sin mark.

Ingen tid spildes, når det gælder at få sæden i jorden. På en vis mark nær mit hus begyndte ploven at bryde jorden den 5. april. Den følgende dag blev sædekornet sået. Efter at ploven havde gjort sit arbejde, begyndte skarer af kvinder i en uregelmæssig række at slå knoldene i stykker med krogede kæppe eller med redskaber, der lignede sløve okser med træskæft og jernhovede (smlgn. fig. 9).

Der var også et redskab, der mindede om en let åben krykke uden arm-læn og som blev anvendt med det nederste opad. Den ene af to kvinder havde

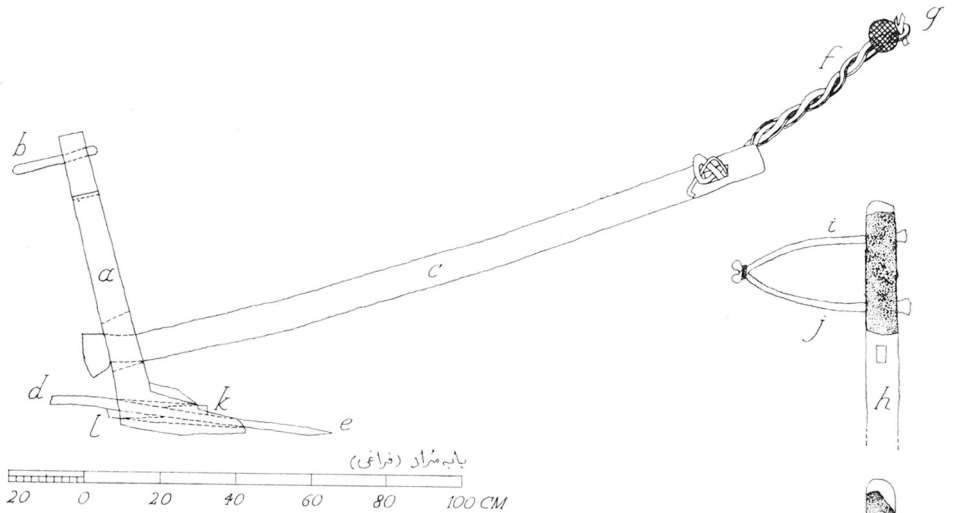

Fig. 3. Opmåling af ard og åg fra landsbyen Pashki i Parundalen i Nuristan (Nationalmuseet E. 790). – Opmåling og tegning ved Babamorad Feraghi.

Dimensions of the ard and yoke from the village of Pashki in the Parun valley of Nuristan (National Museum of Denmark, E. 790). Measurement and drawing Babamorad Feraghi.

fat om skaftet, mens den anden ved hjælp af reb, der var fastgjort til tvejens grene hev redskabet opad efter hvert stik i den opbrudte fure [4]. Den, der såede, udkastede på en tilsyneladende meget nærig måde håndfulde af korn fra en lille gedeskindspose i venstre hånd. Den 5. maj 1891 var alle markerne ved Kamdesh pløjede, og flere steder kunne man se afgrøderne stikke op over jordoverfladen. Kvinderne havde travlt med at udbære gødning«.

På det ledsagende billede, der gengives her (fig. 1) og som blot bærer teksten »Pløjning«, ser man to kvinder i arbejde. Den ene går på landsiden af oxen og fører åg-stangen, den anden går i det nypløjede, sidelæns og med hænderne fattende om håndgrebet. Oxen er af zebu-type med tydelig pukkel. Man ved, at Robertson's billeder er tegnet efter fotografier [5]. Hvis tegneren har været korrekt, ender den lange ledestang på højre side af oksens hals, hvor også åsen når hen, og begge dele synes fæstnet til en bøjle af vidjer omkring oksens hals på dette sted. Der er dog grund til at tro, at man ikke i sådanne detaljer skal stole alt for meget på tegningen, så meget mere som Robertson's omtale af et vægtstangsystem i så fald bliver lidt urimelig. På den anden side må man indrømme, at han taler om at stangen eller skaftet er »fæstnet til« åget, som om ledestang og åg var to forskellige dele. Når jeg overhovedet har opholdt mig ved disse modsigelser, skyldes det at Robertson som regel er en overordentlig fin og omhyggelig iagttager.

II.

Den 7. maj 1948 bevægede dr. Knud Paludan og jeg os for første gang ind i Parundalen fra den lange og snævre, slugtlignende Pechdal, der sydfra fører op i Hindu Kush i dette område. Jeg husker, han kom med det noget overdrevne ud-råb: »Det er jo et helt fynsk landskab!« Udtalelsen må imidlertid ses på baggrund af at vi i månedsviis havde boet i slugterne, men nu var nået op i de gletsjer-udformede dalstrøg nærmest hovedvandskellet for de floder, der strømmer mod Det indiske ocean og dem, der flyder mod Det kaspiske hav.

Dalbunden er her inddelt i let skrånende marker, og på grønninger mellem markerne gik græssende køer, får og geder. På det tidspunkt kendte jeg ikke Robertson's ovenstående beskrivelse og skriver i min dagbog: »På markerne pløjer mænd med en underlig plov: en mand går til siden for tyren [5 a] og styrer den med en lang stang vinkelret på pløjeretningen; manden går som regel på den upløjede side, men sten i marken kan bevirke, at han finder det mest praktisk at gå på den pløjede side hveranden gang«.

Den 29. maj, da pløjningen var overstået, erhvervede jeg i Pashki en sådan plov til Nationalmuseet (E 790 a–j). Den består af følgende dele (fig. 2–3):

a. Styr og løb forarbejdet af ét stykke hasseltræ [6]. Denne del af arden kaldes på paruni [7] *žistapi* (54) eller *kšö* (48). Stykket er gennemhullet på tre steder: foroven findes et mindre hul til håndgrebet. Midt på stykket findes et rektangulært hul beregnet til åsen. Nederst i selve løbdelen findes et hul, der fortill fortsætter i en rende. I dette hul er skæret kilet fast med to kiler (k og l).

b. Håndgrebet (*wrostatig* (54) el. *nekok* (48)) er indfældet i den hovedformede del af styret, som fremkommer takket være et skræt indsnit på højre og venstre side deraf. Håndgrebet rager iøvrigt – i modsætning til beskrivelsen hos Robertson – kun lidt frem på forsiden af styret.

c. Åsen (*užpät* (54) eller *pözdun* (48)) er af poppeltræ. Dens bageste del er udvidet så meget, at den ikke kan trækkes gennem det rektangulære hul i styret. Åsen kan derfor kun anbringes i styret ved at man fører den ind bagfra. E 790 har ingen kile på dette sted, men på de her gengivne fotografier fra 1948 er en kile indstukket forfra over åsen i det rektangulære hul i styret. En sådan kile (*waka* (54)) er også iagttaget i 1954.

I sin forreste ende er åsen forsynet med et lille, vandret, tværgående hul beregnet til den tamp, hvormed åsen fæstnes til åget.

d–e. Skæret (*weskašö* (54) el. *ösköšö* (48)) har fået to bogstaver, fordi jeg, inden jeg skilte ploven ad, troede det drejede sig om to dele. Det er forarbejdet af hasseltræ og tydeligt slidt. På den plov, jeg undersøgte i 1954, ragede det ikke bagud af løbet. Man kunne tænke sig, at det skubbes længere og længere frem i sit hul, efterhånden som det slides. Det er på E 790 fæstnet med to kiler, den forreste indkilet over skæret, den bageste under skæret. På 1954-eksemplaret var der kun én kile, og den var anbragt som forreste kile på E 790. (Vedrørende disse kiler se nedenfor).

f. Tamp (*iš* (54) el. *viš* (48)) af snoede vidjer. Tampen er snoet således, at dens forreste del danner et øje, mens dens bageste del, hvor de ombøjede vidjer ender, er formet som en knude, hvilket må ske mens vidjerne endnu er

friske. Tampen stikkes igennem det lille hul i åsens forende fra højre side, hvorpå den øjeformede del føres gennem et dertil beregnet hul i åget. Tampen findes i dublet mærket E 790 ff.

g. Tvejeformet pind (*kåndäik* (48)), der nedstikkes i tampens øje, der stikker frem på forsiden af åget. Pinden hindrer tampen i at glide ud af hullet i åget, og dens tvejeform hindrer den selv i at falde til jorden, hvis øjet under pløjningen et øjeblik skulle glide lidt frem, så pinden ikke længere sidder i klemme.

h. Åget (*köndünd* (54) eller *kundün* (48)) er af poppeltræ og måler 270 cm i længden [8]. På den del, der ligger an mod pukkelen, er det beklædt med uldent lammeskind [9], som er snøret fast med en smal skindstrimmel. Her findes to lodrette huller beregnet til halsstykkerne. Lidt til højre derfor findes det vandrette hul til tampen. Mellem dette og det kugleformede greb på ågets anden ende findes nogle ringformede forsiringer.

i og j. Halsstykkerne (*konundugo* (54) el. *lökdúa* (48)) [10] er forneden sammenbundet med en tvundet, hvid uldsnor (som dog er gået tabt under hjemsendelsen). Stykkerne selv er trinde, svagt krummede kæppe, ca. 48 cm lange, som foroven er forsynet med en udvidelse, så de ikke falder gennem hullerne i åget, forneden er de tilskåret med hver et nødde stort hovede ved sammenbindingsstedet.

k. og l. Kiler (*waka* (54)), der fastholder skæret. k er øvre forreste [10], l nedre bageste kile. l er i hvert fald af valnødtræ.

Parun-ploven (*ebuik* (48)) og den nuristanske plov i det hele taget er på grund af sin symmetriske konstruktion tydeligt nok en ard. Da Robertson imidlertid ikke har benyttet det engelske ord for ard – are – har jeg ikke syntes at jeg i min øvrige tekst ville lægge mere i betegnelsen plov end han. I denne artikel er ordet ard derfor benyttet som betegnelse for plove uden muldfjæl. Ordet plov hos mig omfatter altså også arden.

Det er værd at bemærke, at der overhovedet ikke indgår jern i Parun-arden.

III.

Den nuristanske ard har jeg set i funktion i maj 1948 i Parun og i Kantiwu, i oktober 1953 i Kamdesh og atter i Parun i de allersidste dage af maj 1954 [11].

På fig. 4, der ligesom de følgende stammer fra dalbunden neden for Pashki by, er pløjningen af ageren nyligt begyndt. Der foreligger ingen oplysninger om, hvorvidt marken er tilsået, men det er sandsynligt. Begge mænd holder sig på de samhörørende fotografier fig. 4–8 på landsiden. Pløjningen er påbegyndt i agerens rand. Plovmanden er øjensynligt travlt beskæftiget med at holde ardens skær i jorden (stubmark, som er afnavet af kvæg) og gøre furen lige.

At lede oxen ved åget kræver ikke synderlig anstrengelse. På ovenfor beskrevne ard (E 790) er afstanden fra midten af tamphullet i åget til stedet midt imellem halsstykkerne, hvor pukkelen støder mod åget ca. 21 cm. Afstanden fra tamphullet til midten af kuglehovedet, som lederen af åget holder

Fig. 4.

Fig. 4-8. Ard-pløjning med stud i Parundalen neden for Pashki (maj 1948). Ved hjælp af baggrundens træer og sten på fig. 4-8 er man i stand til at orientere sig på den lille ager. Løvtræerne (fig. 4) på skråningen op mod nåleskoven er hassel (*Corylus colurna*), de ranke træer til højre er poppel.

Ard-ploughing with an ox in the Parun valley below Pashki (May, 1948). The trees and stones in the background will aid orientation. The deciduous trees (fig. 4) on the slope below the coniferous wood are hazels (*Corylus colurna*); the slender trees on the right are poplars.

Fig. 7.

Fig. 5.

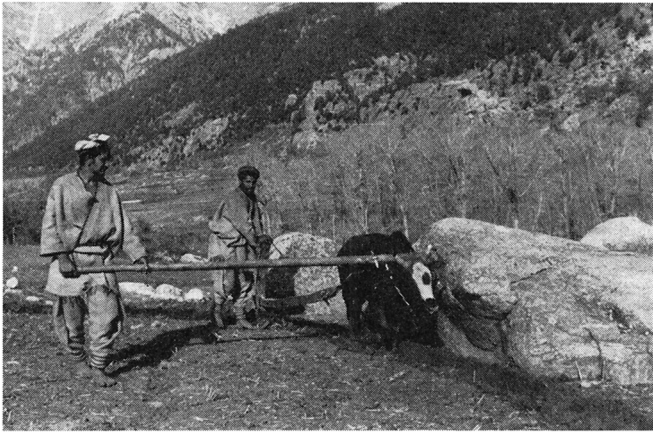

Fig. 6.

Fig. 8.

omkring, er imidlertid over 10 gange længere, nemlig 224 cm. Det betyder ifølge loven om kraftens arm, at oxen udfører et træk, der er 10 gange større end det, der påhviler åg-lederen. Vægten af åget er ydermere ringe, da det er forfærdiget af poppeltræ.

Åsens fastgørelse til åget ved tamp og pind (der dog i dette tilfælde ikke er tvejeformet) fremgår tydeligt af fig. 6. Vidje-knuden på tampen vender bort fra oksens skind. På fig. 7 er pløjningen så vidt fremskredet, at det resterende upløjede kun udgør en lille plet. På fig. 8 er denne plet blevet så lille, at den mand, der leder åget, kommer ud i det pløjede. Forøvrigt hænger dette også sammen med, at man på vedkommende fotografi er lige ved at vende. Det ses endvidere, at der er sten i marken, som plov-furerne viger uden om.

Fig. 9 viser pløjningen på en anden ager. Den er blevet tilsået med majs på det siden afhøstningen ubehandlede jordsmon. Nu nedpløjes kernerne. Mens fig. 4-8 viste scener, hvor man pløjede mødsols, viser fig. 9 en mødsols pløjning. Derfor går han, der leder oxen ved åget, da også på det pløjede.

Kvinderne i forgrunden, der forøvrigt alle er gifte koner [12], ligger på knæ og slår jordknoldene i stykker med deres håndhakker af træ [13]. Det drejer sig altså om en slags harvning *efter* tilsåningen. Deres bærekurve ligger i randen

Fig. 9. Nedpløjning af nysået majs på ager ved vinterstaldene neden for Pashki (maj 1948). Kvinderne bearbejder jorden med togrenede hakker, der består af kæppe sammenbundet med vidjer. Kvindernes bærekurve ligger omkring dem.

Ploughing-in newly sown maize on a field near the winter goat-sheds below Pashki (May, 1948). The women are breaking up the soil with forked mattocks, made of sticks bound together with withies. Their carrying baskets are also seen.

Fig. 10. Pløjning i Parundalen neden for Pashki (maj 1948). Til venstre gravplads. I mellemgrunden et valnødtræ. Passet i baggrunden er Atsui-passet, ad hvilket man kommer til Kantiwo.

Ploughing in the Parun valley below Pashki (May, 1948). On the left a cemetery. In the middle ground a walnut tree. The pass in the background is the Atsui pass, by which Kantiwo is reached.

af ageren. På samme fotografi ses det, at markerne er svagt terrasserede og nogle af dem svagt hældende. Jeg mangler oplysninger om, hvorvidt denne mark kan kunstvandes, men sindrige kunstvandingsrender af udhulede træstammer leder mange steder langs Parundalen små vandløb fra bjergsiderne ud til markerne. Da det drejer sig om majs, skulle man forøvrigt tro, at også denne mark må høre til dem, der kan kunstvandes. – Til højre i billedet skimtes nogle vinterstalde ved bjergfoden neden for Pashki by.

På fig. 10 ser man ned ad dalen til, hvor den indsnævres og bliver V-formig. Pløjningen foregår på en ager, der ligger langs gravpladsen, der ses til venstre. Billedet er medtaget, fordi arden tilsyneladende føres midt i en stribe pløjeland. Måske hænger det sammen med, at der pløjes langs gravene, og inde mellem dem er det vanskeligt for åg-lederen at bevæge sig. Faktisk synes han ikke at kunne gå længere ind, end han gør i øjeblikket. De furer, der ligger mellem ham og oxen, må formodentlig være blevet til, når oxen lededes i modsat retning. Det pløjede stykke må altså formodentlig være pløjet medsols, men man er nået til sidste omgang, nemlig midterfuren. Da jeg ikke har fulgt sagen op, ved vi ikke, hvorledes resten af marken blev pløjet.

Fig. 11 viser to kvinder under pløjning ved Pronz. Det er vinterstaldene øst for byen, man ser i baggrunden og udmundingen af Pezgul-dalen bag ved dem igen. Billedet er taget ca. 1. juni 1954. På dette sene tidspunkt var de fleste mænd i byen taget til sæters med flokkene af køer, geder og får. Kvinderne

Fig. 11. To kvinder pløjer i umiddelbar nærhed af vinterstaldene ved landsbyen Pronz (juni 1954).
Den ene kvinde må øjensynlig tynde arden ned i ageren.
Two women ploughing in the immediate neighbourhood of the winter goat-sheds at the village of
Pronz (June, 1954). One of the women must apparently press the ard into the soil.

Fig. 12. Dreng og pige pløjer en lille, hældende terrasse mellem Pashki og Chetras (juni 1954).
Drengen svinger den obligatoriske kæp.
A boy and girl ploughing a small, sloping terrace between Pashki and Chetras (June, 1954). The
boy is wielding the obligatory stick.

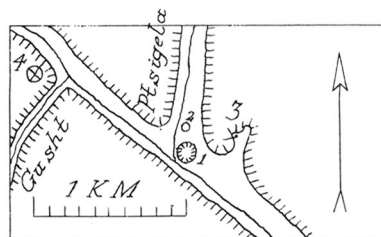
synes at være ved afslutningen på arbejdet med den lille ager, som vel har ligget for nær ved staldene til at det kunne lønne sig at arbejde med den før. Markerne er jo ikke indhegnede i Parun.

På fig. 12 er vi et stykke længere nede ad dalen end den nederste by Pashki. Her er dalsiderne i højere grad terrasserede og terrasserne er ret små, omend ikke så små som ved Wama [4]. Drengen pløjer, pigen styrer. Billedet er fra begyndelsen af juni 1954. Jeg har også set en voksen mand pløje, hjulpet af en kvinde og med samme arbejdsfordeling.

Også i Kantiwo, hvor befolkningen tilhører en anden etnisk gruppe (Siah Posh, sortklædte, i modsætning til Parundalens Safed Posh, hvidklædte), har jeg set den nuristanske ard i funktion. Min dagbog d. 22. maj 1948 anfører: Videre i den tidlige morgen til Kantiwo efter thé med majsbrød. Kantiwo ligger på en klippe midt i dalen, dér, hvor Ptsigela-dalen støder til fra nord (fig. 13). Dalen har et helt andet præg end Parun-dalen, skønt det er svært at sige, hvori det ligger. Egen (Quercus Balout) er talrigere, den fladere dalbund knap så bred. Mange lodrette klippetinder skjuler udsigten til fjernere sneklædte. Nord for Kantiwo på en anden høj ligger en borglignende bygning. Akbar – min afghanske medhjælper – spørger folk, hvor mæ'laken (و: »sognefogeden«) befinder sig, og vi sidder lidt på en sten og venter. En mand synes at pløje sin mark for anden gang med én okse og en plov af samme type som i Pashki.

Fig. 13. Specialkort over omegnen af landsbyen Kantiwo, det traditionelle hjemsted for Siah Posh kafirerne. – Tegnet af Babamorad Feraghi. 1. Kantiwo. 2. Borg. 3. Klæberstensbrud. 4. Menhirer (stensøjler).

Map of the region around the village of Kantiwo, the traditional home of the Siah Posh Kafirs. Drawn by Babamorad Feraghi. 1. Kantiwo. 2. Castle. 3. Steatite quarry. 4. Menhirs.

Længere henne pløjes en mark med to spand okser – det ene foran en plov af samme type som i Pashki – det andet med en plov af den type, der anvendes i Gusalak [14].

Endelig har vi i oktober 1953 mødt den ensidigt trukne plov i Kamdesh. Situationen er filmet [15]. Man havde tilsået en majs-stubmark med hvede. Robertson har ret, når han udtaler, at det tilsyneladende foregår på en meget nærig måde med små håndfulde af korn fra en lille, lodden gedeskindspose. To mænd [16] pløjer frem og tilbage, så åg-lederen skiftevis går på landsiden og pløjesiden. Ploven var af en lidt anden konstruktion end Parun-ploven og med jernskær.

Kamdesh ligger jo egentlig i et område med dybt nedskårne V-dale, men ved selve byen er terrænet af en eller anden grund alligevel mere afrundet. Det er her ploven kan anvendes. Jeg har forøvrigt hørt, at den nuristanske ard skal findes længere oppe ad Bashgal-dalen, hvor terrænet skal minde om Parundalen (fig. 14).

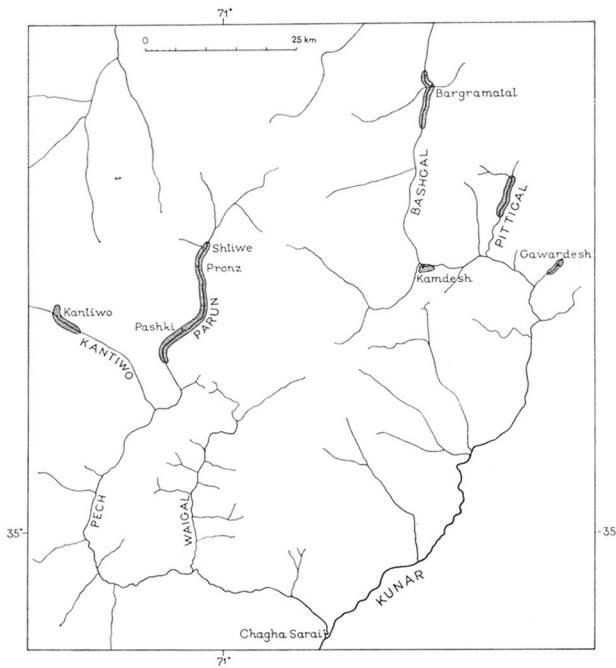

Fig. 14. Udbredelsen i Nuristan af ard og lede-åg til enlig okse. The distribution of the ard and the lead-yoke for a single ox in Nuristan.

IV.

Hvad den nuristanske ard angår, således som vi særlig har lært den at kende i Parun, er det mest karakteristiske vel den måde, hvorpå åsen bagfra er stukket ind i styrløbet, der udgør ét stykke.

Den samme konstruktion har jeg truffet på min rejse til Badakshan og Minjan [16 a]. I Badakshan er ploven meget svært bygget, i Minjan spinkel og med træskar ligesom i Nuristan. Iagttagelserne stammer fra juli 1948. Men begge steder anvender man et *spand* okser som trækdyr.

Der er en ganske livlig trafik af folk fra Minjan til Parun over det 4600 meter høje Weran-pas (= Kamah-pas). De bringer saltsten og nu og da opium. Så det er ikke så mærkeligt, at samme ard-konstruktion findes begge steder.

Alt i alt må man vel sige, som jeg også fremhævede i de første linier af denne artikel, at det er den enlige okse som trækdyr, der gør den nuristanske ard til noget særligt, men ikke noget enestående. P. V. Glob giver eksempler på, at både en enlig hest (helleristningsbilledet ved Tegneby i Bohuslän) og enlige okser har været anvendt – i historisk tid i Sachsen og i Irland tilmed helt op til 1845. I alle disse tilfælde drejer det sig om plove fastspændt til trækdyrets hale [17].

Tilbage står spørgsmålet om, hvorvidt det lange styreåg er noget specielt for Nuristan [18].

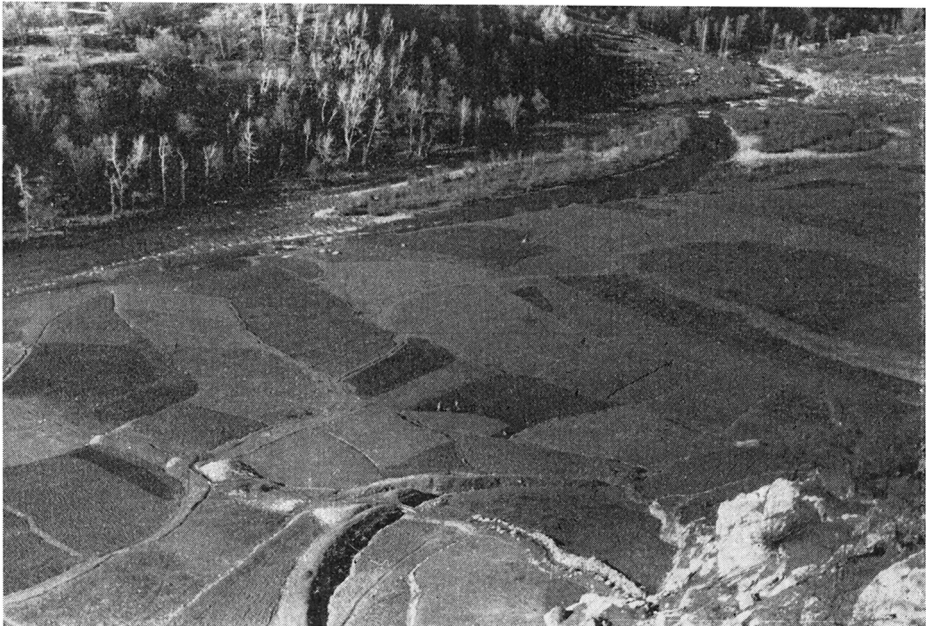

Fig. 15. Agre neden for Pashki ved Parunflodens højre bred. De mørke partier er nypløjede. Man skimter et par pløjende personer og en okse. Arden er ejendommeligt nok anbragt på oksens venstre side. – På visse agre ses vandrender i fiskebensmønster, på andre forløber de mere eller mindre langs koterne.

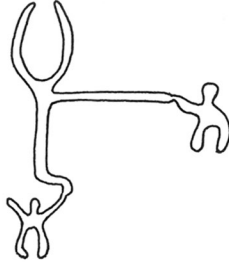
Fields below Pashki on the right bank of the Parun river. The dark areas are newly ploughed. Two ploughmen and an ox can be seen. The ard is strangely enough placed on the left of the ox. On some of the fields, irrigation channels can be seen in a herring-bone pattern, in others they more or less follow the contours.

V.

Skandinavien udgør et af de rigeste områder for fund af oldtidspløve. De nordiske oldtidspløve er alle mosefundne. Hvis der er forekommet åg som det nuristanske i oldtidens Europa, er moserne vel også for sådanne styreåg de eneste tænkelige opbevaringssteder i naturen. Men et sådant åg kan under tørvegravningen let forveksles med en ung stamme af et vættet træ – eller måske snarere, da det er uden bark, med en bådmast. Eventuelle huller til halsstykker og tamp vil dog kunne afgøre sagen.

Helleristningsbillederne udgør et vigtigt materiale i plovforskningen. Der kendes billeder, hvor okse og plov tilsyneladende går ud i ét, og P. V. Glob har med god grund tydet disse billeder som tegn på, at man har fastgjort ploven til oksens hale – noget der som nævnt notorisk har fundet sted [17], skønt man skulle mene, oksens halvehvirvler derved blev trukket af led.

Hvis man skulle fantasere sig til et helleristningsbillede af den nuristanske plov, ville vel også dette vise oksens krop i ét med ploven. Samtidig måtte man imidlertid forlange, at en menneskeskikkelse til siden for oksens hovede styrede ploven med et forlænget åg. Et sådant helleristningsbillede er mig bekendt ikke hidtil fundet. Man kunne måske forestille sig, det så således ud:

ACKNOWLEDGEMENTS

Uden udstrakt støtte fra Carlsbergfondet ville jeg aldrig være kommet nogen vegne med mit etnografiske materiale fra Nuristan. Jeg forsøger at gøre en smule gengæld ved overalt i verden, hvor jeg måtte komme, at gøre opmærksom på Carlsbergøllets fine kvalitet og Carlsbergfondets ideelle formål.

Jeg takker undervisningsministeriet for aldrig at have nægtet mig orlov og Ribe katedralskole for at tolerere en bohème i sin lærerstab, samt ministeriet for kulturelle anliggender (Statens almindelige Videnskabsfond) for betalt vikar.

Endvidere vil jeg gerne rette en hjertelig tak til mag. scient. Henny Harald Hansen og museumsbetjent Poul Kongsbach, begge Nationalmuseet, og til stud. mag. Birgit Kjems Jacobsen uden hvis hjælp det næppe var lykkedes at finde de forskellige dele af den nuristanske ard frem. For trofast bistand fra Karin Berg, Nationalmuseet, takker jeg varmt.

Babamorad Feraghi fra Kabulmuseet siger jeg tak for mangan hyggelig arbejdsstund sammen her i Danmark og da især med henblik på denne artikel for hans opmåling og tegning af arden og åget.

Jeg er taknemmelig for museumsinspektør Poul Kjørums hjælp med fotograferingen af ploven, for Aage Andersens smukke tegninger og for den hjælp, amanuensis S. Lægaard, Botanisk Institut, Aarhus Universitet, så beredvilligt har ydet mig ved den diagnostiske vedbestemmelse.

Professor, dr. phil. Axel Steensberg, Danmarks initiativrige plovmand, skylder jeg meget, fordi han så villigt har gennemlæst mit manuskript. Skulle der stadig være mangler ved min artikel, skyldes de i hvert fald ikke ham. Rigsantikvar, professor, dr. phil. P. V. Glob's bog: *Ard og Plov i Nordens Oldtid* (*Ard and Plough in Prehistoric Scandinavia*), har været mig til særlig megen glæde og inspiration.

Sidst, men ikke mindst, vil jeg gerne udtrykke min taknemmelighed over for overinspektør Helge Larsen, Etnografisk samling, Nationalmuseet, og over for min rejsekammerat, afdelingsleder Klaus Ferdinand, Etnografisk samling, Moesgaard/Aarhus Universitet for den redebonhed, hvormed de begge gik ind på henholdsvis at udlåne og modtage de omfattende etnografiske samlinger fra Nuristan og Kalash. I øjeblikket befinder den nuristanske ard sig derfor på Moesgaard, hvor både den og jeg nyder gæstfrit husly.

Without the generous assistance of the Carlsberg Foundation, I would have made no headway with my material from Nuristan. I try to recompense them a little by pointing out the excellence of Carlsberg beer and the idealistic objectives of the Foundation, wherever in the world I find myself.

I must thank the Ministry of Education for never having refused me leave, Ribe Cathedral School for tolerating a Bohemian on its staff, and the Ministry of Cultural Affairs for paying my replacement.

I have to thank Mr. Babamorad Feraghi from the Kabul Museum for many pleasant hours spent working together in Denmark, and in particular for his measurement and drawing of the ard and yoke illustrated.

Professor Axel Steensberg, Denmark's enterprising ploughman, has kindly read my

manuscript and if there are still omissions in my article, it is certainly no fault of his. Professor P. V. Glob's book, "Ard and Plough in Prehistoric Scandinavia", has given me much pleasure and inspiration.

Last but not least, I wish to express my thanks to Mr. Helge Larsen, Ethnographic Collection, the National Museum, and my travelling companion, Mr. Klaus Ferdinand, Ethnographic Collection, Moesgaard/Aarhus University, for their readiness in respectively lending and receiving the extensive ethnographic collections from Nuristan and Kalash. At the moment, the Nuristani ard is therefore at Moesgaard, where both it and I enjoy hospitality.

Translation

Ard and Yoke in Nuristan

In most parts of the world, one man ploughs with two draught animals. In Nuristan, two men plough with one ox [1].

The first description of this peculiar plough stems from Sir George Scott Robertson [2], who spent from September, 1890, till October, 1891, in the Bashgal valley, with a short trip to the Parun valley at the end of September and beginning of October, 1891 [2 a].

"Kámdesh village is between 6000 and 7000 feet above the sea-level. On April 4, 1891, ploughing began in that village . . .

"When the ploughing began the land was very soft from the lately melted snow. The ploughs used are so light that they can be easily carried over a woman's shoulder. They are furnished with an iron tip, and have a prominent heel which stands high out of the shallow furrow [2 b]. They are of rough and primitive construction. Two women manage a plough, which is drawn by a small ox. The animal's movements are controlled by one of the women placed on the off side, who grasps in her hands a long handle, fixed at the other extremity to the yoke, which works on the ox's neck just in front of the hump. With the leverage afforded by this long handle the woman seems to have no difficulty in keeping the animal on a level course, or in turning him as she pleases. The plough itself is controlled by the second woman, who works alongside instead of behind the handle, which is fore and aft, and made to be grasped with both hands. After traversing the small field a few times, the women change places, so as to equalize the labour. Stooping over the handles sideways is more arduous than directing the course of the ox, although the woman staggering along and pushing against or dragging at the animal's neck with the long yoke-pole appears to be doing more work. Musalmáns beyond the border always maintain that in Káfiristán a woman is harnessed to the plough with the ox, but this is not true. In the Kám tribe a man never touches the plough handle, but in other places men do work in the fields, even when they are not slaves. Musalmáns within the borders of this country, as at the little settlement near Gourdesh [3], plough in the usual way, one man doing all the work and driving a pair of oxen. At this place the two systems may be seen in operation in adjacent fields.

No time is lost in getting the seed into the ground. On April 5, in a particular field near my house, the plough started breaking up the ground. On the following day the seed grain was being sown. After the plough had done its work, strings of women, in an irregular line, began breaking up the clods with hooked sticks or with implements like blunt axes, furnished with wooden handles and iron heads (cf. fig. 9). Another instrument looked like a light open crutch without the arm-rest, and was used upside down. One woman worked the single end, while a second, with ropes fastened to the forked extremities, dragged it up after each plunge into the broken-up furrow [4]. The sower casts handfuls of grain in what seemed a very niggardly fashion from a small goatskin bag carried in the left hand. On May 5, 1891, all the Kámdesh fields were ploughed, and in several places the crops were showing above the ground. The women were hard at work carrying manure."

In the accompanying illustration, which is reproduced here (fig. 1) and merely bears the

legend "Ploughing", two women are seen at work. One of them is on the unploughed side controlling the ox's yoke bar, and the other is walking sideways in the newly ploughed soil, grasping the plough handle. The ox is of the zebu type with a prominent hump. We know that Robertson's illustrations are drawn from photographs [5]. If the drawing is correct, the long yoke bar ends on the off side of the ox's neck, where the yoke itself terminates, and both components seem to be fixed to a withy band round the neck. There is, though, reason not to rely too heavily on the drawing when it comes to detail, especially as Robertson's use of the term "leverage" in this connection would otherwise be inappropriate. On the other hand, one has to admit that he writes of the handle being "fixed" to the yoke, as though handle and yoke were separate parts. I have only dwelt on this contradiction at all, because Robertson is usually so excellent and careful an observer.

II

On May 7th, 1948, Dr. Knud Paludan and I entered the Parun valley for the first time, from the long and narrow gorge-like Pech valley, which from the south leads up into the Hindu Kush at this point. I remember that he made the somewhat exaggerated exclamation, "Why, this is like a piece of Funen!" His remark should, however, be seen against the background of our having spent months in the ravines, and having now reached the glacier-formed valleys near the main watershed between those rivers that flow into the Indian Ocean and those that flow into the Caspian Sea.

The valley bottom is here broken up into gently sloping fields, and on the pasturage between the fields, cows, sheep and goats were grazing. At that time I was not acquainted with Robertson's description and wrote in my diary: "In the fields men are at work with a peculiar plough. One man walks at the side of the bull [5 a] and guides it with a long bar at right-angles to the direction of ploughing. He usually walks on the unploughed side, but rocks can make it most practicable for him to walk on the ploughed side every other furrow."

On 29th May, when ploughing had finished, I acquired a plough of this type for the National Museum of Denmark (E 790 a-j). It comprises the following parts (fig. 2-3):

a. Stilt and sole fashioned from one piece of hazel-wood [6]. This part of the ard is called in Paruni [7] *žistapi* (54) or *kšö* (48). The piece is perforated at three spots. Above is a smaller hole for the handle, in the middle a rectangular aperture for the beam and at the bottom of the actual sole a hole which continues forwards as a groove. In this hole the share is wedged with two wedges (k and l).

b. The handle (*wrostating* (54) or *nekok* (48)) is inserted into the stilt head, which is the result of an oblique incision on the left and right sides. The handle projects—at variance with Robertson's description—only slightly in front of the stilt.

c. The beam (*užpät* (54) or *pözdun* (48)) is of poplar-wood. Its rear extremity is expanded sufficient to prevent it being drawn through the slot in the stilt. The beam can therefore only be introduced into the stilt from behind. E 790 has no wedge at this point, but on the photographs taken in 1948 and reproduced here, a wedge can be seen inserted in the rectangular hole in the stilt from in front. This wedge (*waka* (54)) was also observed in 1954.

At its forward extremity, the beam is perforated by a little, horizontal hole, for the twisted withies which fasten the beam to the yoke.

d-e. The share (*weskašö* (54) or *ösköšö* (48)) bears two letters, because I thought, prior to dismantling the plough, that it consisted of two parts. It is made of hazel-wood and is clearly worn. In the plough I examined in 1954, the share did not extend backwards beyond the sole. It is possible that the share is pushed further and further forwards in its slot as it becomes worn. In E 790 it is fixed by two wedges, the anterior above the share and the posterior below it. On the 1954 specimen there was only one wedge, placed as the anterior wedge in E 790. (Concerning these wedges, see below).

f. Rope (*iš* (54) or *viš* (48)) of twisted withies. The rope is twisted so that the front end forms an eye, whereas the other end, where the twisted withies end, is knotted.

This has to occur while the withies are still fresh. The rope is threaded through the little hole in the forward beam-end from the right, and the eye pushed through a corresponding hole in the yoke. The rope is duplicated as E 790 ff.

g. Forked stick (*kāndāik* (48)), which is inserted in the eye of the rope where it projects in front of the yoke. The stick prevents the rope from slipping out of the hole in the yoke and the fork prevents the stick itself from falling out of the eye, if this should momentarily slip forwards during ploughing.

h. The yoke (*kōndūnd* (54) or *kundūn* (48)) is of poplar-wood and measures 270 cm in length [8]. The part which lies against the hump is covered with woolly lamb skin [9], laced on with a thin strip of skin, and is perforated by two vertical holes for the yoke-pegs. On the off side of these is the horizontal rope-hole. Between this and the spherical grip at the other end of the yoke are a number of annular decorations.

i and j. The yoke-pegs (*konundugo* (54) or *lökduå* (48)) [10] are bound together below by a white plied woollen cord (which was lost in transport). The pegs are round, slightly bent, about 48 cm long and expanded above so that they do not fall through the holes in the yoke. At the bottom of each peg, at the tie, a boss the size of a nut has been cut.

k and l. Wedges (*waka* (54)) which hold the share. k is the superior, anterior and l the inferior, posterior wedge. l at least is of walnut-wood.

The Parun plough (*ebuik* (48))—and the Nuristani plough in general—is on account of its symmetrical construction clearly an ard. Since Robertson, however, has not used the term “ard”, I prefer not to read more into the term “plough” than Robertson. In this article the word “ard” is therefore employed to denote ploughs without a coulter board, and “plough” includes the ard.

It is worth noting that there is no iron whatsoever in the Parun ard.

III

I have seen the Nuristani ard at work in May, 1948, in Parun and in Kantiwo, in October, 1953, in Kamdesh, and again in Parun in the last days of May, 1954 [11].

In fig. 4, which like the following photographs relates to the valley floor below Pashki village, the ploughing of a field has just begun. There is no information as to whether the field has been sown, but it is probable. In the series of photographs fig. 4 to 8, both men are keeping mainly to the unploughed side. Ploughing has commenced at the edge of the field. The ploughman is apparently fully occupied in keeping the share in the soil (a stubble field, grazed by cattle) and keeping a straight furrow.

Leading the ox at the yoke does not demand much effort. In the ard described above (E 790) the distance from the middle of the rope-hole in the yoke, to a point midway between the yoke-pegs where the hump touches the yoke, is about 21 cm. The distance from the rope-hole to the middle of the spherical grip which the man leading the ox grasps is, however, more than 10 times as long—224 cm. This means that the ox makes an effort 10 times that required of the man leading it. The weight of the yoke is also small, as it is made of poplar-wood.

The fixing of the beam to the yoke with a rope and stick (which in this particular case is not forked) is clearly seen in fig. 6. The withy knot in the rope is away from the ox's hide.

In fig. 7, the ploughing has progressed so far, that only a small patch remains to be ploughed. In fig. 8, this patch has become so small, that the man who is controlling the ox must walk in the furrow. This is also a consequence of the fact that the plough is turning in the photograph. It can also be seen that the furrow avoids rocks in the field.

Fig. 9 shows ploughing in another field. Maize has been sown on soil which has not been worked since harvest, and now grain is being ploughed in. While fig. 4–8 showed clockwise ploughing, fig. 9 shows anticlockwise ploughing, and the man controlling the yoke is therefore walking in the ploughed soil.

The women kneeling in the foreground, who incidentally are all married [12], are break-

ing the clods with their wooden hoes [13]. This is in fact, a kind of harrowing *after* sowing. Their baskets are seen at the edge of the field. In the same photograph, it can be seen that the fields are slightly terraced and some of them gently sloping. I am not aware whether the field being ploughed can be irrigated, but ingenious irrigation channels of hollowed trunks direct small streams from the mountainside onto the fields at many places along the Parun valley. Since it is maize which has been sown, one would expect this field to be irrigable. To the right, winter goat-sheds can be glimpsed at the foot of the mountain below Pashki village.

Fig. 10 looks down the valley to the point where it narrows and becomes V-shaped. A field is being ploughed which lies next to the cemetery, which is seen on the left. This illustration has been included because the ard is apparently being drawn down the middle of a strip of ploughed soil. Perhaps this has to do with the fact that the yoke leader must have difficulty in moving between the graves, and seems unable to go further in than he is in the photograph. The furrows between him and the ox have presumably been ploughed with the ox moving in the opposite direction. The ploughed patch must then have been ploughed clockwise, but the last furrow has now been reached, namely the mid-furrow. I do not know how the remainder of the field was ploughed.

Fig. 11 shows two women ploughing at Pronz. The winter goat-sheds east of the village can be seen in the background and the opening of the Pezgul valley behind them again. The photograph was taken around June 1st, 1954. At this late date, most of the men had gone into the mountain pastures with the flocks of cows, sheep and goats. The women seem to be at the completion of work on a little field which has probably been too near the goat-sheds for work on it to be profitable before. The fields are not enclosed in Parun.

In fig. 12 we are further down the valley than the lowest village, Pashki. Here the valley sides are terraced to a greater extent, and the terraces are quite small, but not as small as in Wama [4]. The boy is ploughing and the girl leading. The photograph was taken at the beginning of June, 1954. I have also seen a grown man ploughing, helped by a woman, with the same distribution of work.

I have also seen the Nuristani plough at work in Kantiwo, where the population belongs to another ethnic group (Siah Posh, dressed in black, in contrast to Parun valley's Safed Posh, dressed in white). My diary of May 22nd, 1948 reads: "On to Kantiwo in the early morning after tea and maize bread. Kantiwo is situated on a rock in the middle of the valley, at the point where the Ptsigela valley joins from the north (see map, fig. 13). The valley has a quite different character to the Parun valley, although it is difficult to say where the difference lies. Oaks (*Quercus Balout*) are more numerous, the flat valley-bottom not so wide. Many vertical peaks block the view to more distant snow-covered ones. North of Kantiwo on another hill is a castle-like building. Akbar—my Afghan assistant—is asking people where the malik is, and we are sitting on a stone waiting. A man seems to be ploughing his field for the second time with one ox and a plough of the same kind as the one in Pashki. Further on, a field is being ploughed with two teams of oxen—one drawing a plough of the same kind as in Pashki, the other with a plough of the type employed in Gusalak [14]".

Finally, in October, 1953, we met the single-drawn plough in Kamdesh. The situation has been filmed [15]. A maize-stub field had been sown with wheat. Robertson is correct in stating that the grain was sown in what seemed a very niggardly fashion with handfuls of grain from a small (hairy) goatskin bag. Two men [16] ploughed back and forth, the yoke-leader alternately walking on the ploughed and the unploughed earth. The plough was of a slightly different construction to the Parun plough and with an iron share.

Kamdesh is situated in an area with deeply cut V-valleys, but at the site of the village itself, the terrain is for some reason more rounded, and it is here that the plough can be used. I have also heard that the Nuristani ard can be found higher up the Bashgal valley, where the terrain is reputed to resemble that of the Parun valley (see ard distribution, fig. 14).

IV

The most characteristic feature of the Nuristani ard, as we know it from Parun in particular, is surely the manner in which the beam is entered from behind into the stilt-sole, which is in one piece.

I have met with the same construction on my journey to Badakshan and Minjan [16 a]. In Badakshan the plough is very stoutly constructed, in Minjan it is light and with a wooden share as in Nuristan. These observations date from July, 1948. In both localities, a team of oxen is used to draw the plough.

There is a lively traffic of people from Minjan to Parun via the 4,600 meter high Weran pass (= Kamah pass). They carry rock salt and now and again opium. So it is hardly surprising that the same ard construction is found in both places.

All things being considered, as I also emphasized in the first lines of this article, it is the use of a single ox as a draught animal which makes the Nuristani ard peculiar, but not unique. P. V. Glob gives examples of both a single horse (the rock engraving at Tegneby in Bohuslän) and single oxen having been used—in historical times moreover in Saxony and Ireland right up till 1845. In all these instances the plough is fastened to the draught animal's tail [17].

This leaves the question of whether the long steering yoke is peculiar to Nuristan [18].

V

Scandinavia is one of the richest areas for finds of prehistoric ploughs. All the Nordic ploughs have been found in bogs. If a yoke like the Nuristani one occurred in prehistoric Europe, the bogs are surely the only possible natural repositories. But a yoke of this kind can in peat digging easily be mistaken for the young stem of a fallen tree—or rather perhaps, as it is without bark, for the mast of a boat. Holes for yoke-pegs and rope would, however, decide the issue.

Rock engravings constitute important material in plough research. Engravings are known where ox and plough are shown in one piece, and P. V. Glob has with good reason interpreted these engravings as a sign that the plough was fastened to the ox's tail—an arrangement which has notoriously occurred [17], although one would expect the tail vertebrae to be displaced.

If one were to imagine a rock engraving of the Nuristani plough, it would presumably also show the ox and plough in one piece. However, one would stipulate a human figure beside the ox's head, steering the plough with an extended yoke. An engraving of this kind is as far as I know unknown. It would possibly look like the vignette on p. 150.

Lennart Edelberg,
Ribe.

NOTER

1. Vedrørende Nuristan se KURL 1965, Lennart Edelberg: *Nuristanske sølvpokaler*. Indsat bagest i samme bind: Kort over Nuristan.
Concerning Nuristan see KURL 1965, Lennart Edelberg: Nuristanske Sølvpokaler (Silver Cups of Nuristan). At the back of the same volume is a map of Nuristan.
2. Robertson 1896, s. 549–553. Illustration overfor s. 549.
Robertson, 1896, p. 549–553. Illustration opposite p. 549.
- 2a. For geografiske navne se kort indsat bagest i KURL 1965.
For geographical names see folding map at the back of KURL 1965.

2b. Paul Leser, 1931, p. 383, foot-note 4: Aus der Beschreibung von Robertson, The Kafirs of the Hindukush, s. 549 f., vermag ich leider keine Klarheit über die Form der in Kafiristan gebräuchlichen Pflüge zu gewinnen ...

3. Gourdesh = Gawardesh på kortet. Denne landsby havde i 1890-1891 en blandet befolkning af muselmænd og kafirer.

Gourdesh = Gawardesh on the map. This village had in 1890-1891 a mixed population of Muslims and Kafirs.

4. Denne interessante togrenede trækspade, som fortjener en særlig artikel, kan ses i anvendelse på filmen: Kafiristan - nednigernes land, Kbh. 1958 (Statens Filmcentral - optagelse: Peter Rasmussen sept.-okt. 1953). I det åbne landskab omkring Kamdesh har jeg aldrig set den i anvendelse imellem 1948-64. Derimod er den karakteristisk for de snævre slugter med ganske små terrassemarker, som kendetegner Achenu- og Wama-området samt hele Waigaldalstrøget (se Leser 1931, s. 551-552).

I Parundalen, der - omend af andre geologiske årsager - er ret åben ligesom Kamdesh-området, træffes den togrenede trækspade normalt heller ikke. Jeg kan dog citere af min dagbog: »Pashki, 19. maj 1948: To kvinder fra Wama arbejdede idag i nærheden af vort telt på en mark, der hører under landsbyen Pashki. Man sagde, at de var slægtninge til nogen i Pashki. Til trods for at alle kvinderne fra Pashki arbejdede enkeltvis med deres håndhakker, samarbejdede de to kvinder fra Wama med den togrenede trækspade kendt fra Wama. Kvinderne fra Pashki kiggede lidt!«

Måske har trækspadens sporadiske forekomst i Kamdesh samme forklaring.

This interesting forked traction spade, which deserves a special article, can be seen in use in the film: "Kafiristan—the Land of the Pagans", Copenhagen, 1958 (Danish National Library—filmed by Peter Rasmussen, Sept.-Oct., 1953). In the open landscape around Kamdesh, I have not seen it in use between 1948 and 1964. On the other hand, it is characteristic of the narrow ravines with quite small terraced fields, which typify the Achenu and Wama regions and the entire Waigal valley (cf. Leser 1931, p. 551-552).

In the Parun valley, which is rather open like the Kamdesh area, though for different geological reasons, the forked traction spade is not normally found either. I can, though, quote from my diary: "Pashki, 19th May, 1948. Two women from Wama were working today in the neighbourhood of our tent on a field belonging to the village of Pashki. They were said to be relatives of someone

in Pashki. Although all the Pashki women worked singly with their hoes, the two women from Wama worked together with the two-pronged traction spade known from Wama. The Pashki women stared!"

Perhaps the sporadic occurrence of the traction spade in Kamdesh has the same explanation.

5. At finde Robertson's fotosamling ville være af stor etnografisk interesse (Robertson døde 1916, hans eneste (?) datter midt i dette århundrede). Trods annoncer i britiske aviser og henvendelse til Royal Geographical Society er det endnu ikke lykkedes. Måske burde man udsætte en dusør!

Hans omhyggelige tegner var A. D. McCormick. Det har endnu ikke været forsøgt at finde frem til ham.

It would be of great ethnographical interest to locate Robertson's collection of photographs. (Robertson died in 1916, his only (?) daughter in the middle of this century). In spite of advertisements in British newspapers, and enquiries at the Royal Geographical Society, we have as yet had no success. Perhaps a reward should be offered!

His painstaking draughtsman was A. D. McCormick. An attempt has not yet been made to locate him.

5a. Når jeg udtrykkelig har skrevet »tyren«, må jeg formodentlig have afgjort sagen i vedkommende tilfælde.

As I have expressly written "bull", I must presumably have made a diagnosis.

6. Hasselen (*Corylus colurna*) i Parundalen står tættest på bjergfoden over for Pashki by, altså på venstre Parun-bred. Lokalt kaldes den »üštu«, hvilket dog måske blot betyder en stamme. Den bliver stor og kraftig som et mindre, dansk bøgetræ og danner et parklignende område, som plejes omhyggeligt i forårstiden. Man fejrer således nedfaldne blade og haser sammen og brænder dem af i små bål. Senere vokser en rig urteflora frem isprængt ægplanten *Podophyllum hexandrum*. Når højsommeren er slut, skærer man hø her (leen findes ikke i Nuristan). Stenegen (*Quercus Balout*) når op til Pashki, men er ikke almindelig. Dette er måske årsagen til, at man anvender hassel i plogen.

The hazel (Corylus colurna) is thickest in the Parun valley at the foot of the mountains opposite Pashki village, on the left bank of the Parun. It is locally called "üшту", which perhaps merely means a trunk. It grows large and strong like a small European beech and forms a park-like area which is carefully tended in spring. Fallen leaves and hulls are swept up and burned in small bonfires. Later a luxuriant ground

flora appears, sprinkled with Podophyllum hexandrum. When summer is over, hay is cut there (with a sickle, the scythe is unknown). The stone oak (Quercus Balout) reaches Pashki, but is not common. That is perhaps the reason why hazel is used in the plough.

7. Paruni-sproget indtager en mærkelig stilling inden for kafir-sprogene, disse typemæssigt ældgamle, indo-ariske sprog (cf. Edelberg 1965, note 31 (KUML 1965)). Sproget tales kun i de seks landsbyer, som bygden omfatter – altså en strækning på ca. 15 km, men har skønmæssigt fundet sit særpræg i forhold til de nærmeststående kafirsprog for ca. 2000 år siden. Interesserede henvises til Morgenstierne 1949, (48) og (54) bag navnet på en plov-del hentyder til, at oplysninjerne er hentet hhv. 1948 i Pashki og 1954 i Pronz. Nogle af uoverensstemmelserne kan derfor skyldes, at der selv inden for bygden gør sig dialektforskelle gældende. Men væsentligst er det nok at mit øre ikke er fonetisk trænet og min evne til at spørge klart på et sprog, der ikke er mit eget, nemlig dari (persisk), mangelfuld. Til enkelte af termerne kan knyttes følgende bemærkninger: *ad a (styr og løb)*: Morgenstierne 1949: žeišt S (d. v. s. Pronz) = bull (okse); ksē U (d. v. s. Pashki) = plough-iron (plovjern, hvortil kan siges, at jeg aldrig så et plovjern i Parundalen). *ad b (håndgreb)*: Fra Pronz 1954 har jeg: wrost = næve. *ad d-e (skær)*: Paruni-betegnelserne for skær noteret af mig rummer formodentlig stavelsen ksē (cf. ad a). Morgenstierne har også: k'ūču U = plough-iron. – The 'root', 'bottom' of the plough? (roden eller bunden af ploven?).

Morgenstierne 1949 har iøvrigt: 'olnik U = hole in plough for inserting plough-share (hul i plov, hvori skær kan indsættes).

ad h (åg): Morgenstierne 1949: kundund'ū U i 'üyū k.' = yoke-pole (åg-stang). Endvidere yū S og üy'ū U som selvstændige ord for 'yoke'.

ad i og j (halsstykker el. halsstokke): Morgenstierne 1949: dug'io S,U = yoke-peg (åg-kæp). Lökduā (48) hos mig skal formodentlig lyde "lōigū dug'io", idet Morgenstierne 1949 § 98 har lōigū U = both (begge).

ad k og l (kiler): Morgenstierne 1949: w'ak' U = awl (syl). Ploven som helhed ifølge Morgenstierne: wyōin'lik S.

The Paruni language occupies a peculiar position among the Kafiri languages, those typologically ancient, Indo-Arian languages (cf. Edelberg, 1965, note 31 (KUML 1965)). The language is spoken only in the six villages comprised by the valley—a distance of about 15 km—but has at a rough esti-

mate established its peculiarities in relation to the closest related Kafiri language about 2000 years ago (see Morgenstierne, 1949). (48) or (54) after the name of a plough component denote that the information has been collected in 1948 at Pashki or in 1954 at Pronz respectively. Some of the variance can therefore be due to differences of dialect within the valley itself, but the chief reason for any deviation is probably that my ear is not phonetically trained and my ability to formulate clear questions in a foreign language, namely Dari (Persian) is inadequate. To some of the terms the following remarks can be made:

a (stilt and sole). Morgenstierne, 1949: žeišt S (i. e. Pronz) = bull; ksē U (i. e. Pashki) = plough-iron (to which it may be remarked that I have never seen a plough-iron in the Parun valley).

b (handle). From Pronz 1954 I have wrost = fist.

d-e (share). The Paruni terms for share noted by me presumably include the syllable ksē (cf. a). Morgenstierne has also: k'ūču U = plough-iron. – The 'root', 'bottom' of the plough?

Morgenstierne, 1949, has: 'olnik U = hole in plough for inserting plough-share.

h (yoke). Morgenstierne, 1949: kundund'ū U in "üyū k." = yoke-pole. Further, yū S and üy'ū U as words for "yoke" alone.

i and j (yoke-pegs). Morgenstierne, 1949: dug'io S,U = yoke-peg. Lökduā (48), recorded by me should probably be lōigū dug'io, since Morgenstierne, 1949, § 98, has lōigū U = both.

k and l (wedges). Morgenstierne, 1949: w'ak' U = awl. The plough itself according to Morgenstierne: wyōin'lik S.

8. Parundalen er kendt for sin poppelbestand. Af poppel forfærdiger parunfolket nemlig trækar vinteren igennem. Disse sælges om foråret til andre nuristanske stammer, inden kvægflokkene ledes op på sætrene, hvor karrene finder udstrakt anvendelse under behandlingen af mælkeprodukterne. De slanke popler er almindeligst anvendt. Der findes dog også en lille bestand sølvpopler nær Tusum.

The Parun valley is known for its poplars. Of poplar, the Paruni people manufacture wooden bowls in the winter, which are sold in the spring to other Nuristani tribes, before the flocks are taken up into the mountain pastures, where the bowls are extensively used in preparing dairy products. The slender poplar is the most commonly employed, though there is a coppice of silver poplars near Tusum.

9. Lammeulden var i behold ved indkøbet, men er siden bortædt af møl.

- The lambs-wool was intact when the plough was purchased but has since been eaten by moths.*
10. Halsstykkerne (halsstokkene) i og j samt kilen k er midlertidigt bortkommet på Nationalmuseet. Mål og udseende bygger på min indføring i accessionsprotokollen.
- The yoke-pegs i and j and the peg k have been temporarily mislaid at the National Museum. Measurement and description are taken from my entry in the accession catalogue.*
11. Når forårspløjningen ligger en måned senere i Parun end i Kamdesh, hænger det sammen med forskellen i højde over havoverfladen. Pashki ligger i ca. 2500 m, Shtiwe, den øverste landsby i bygden, i 2800 m.
- Kantiwo (2450 m) ligger i samme højde som Pashki.
- Kamdesh-markerne ligger i omkring 1800 m.
- That spring ploughing takes place a month earlier in Kamdesh than in Parun is due to the difference in height above sea level. Pashki is at about 2,500 m., and Shtiwe, the highest village in the valley, at 2,800 m.*
- Kantiwo (2,450 m.) has the same elevation as Pashki.*
- The Kamdesh fields lie around 1,800 m.*
12. Gifte Parun-kvindes kappe er helt af hvidgrå uld, men unge, giftefærdige kvinder har nederste halvdel af kappens rygside vævet af sort uld.
- Married Paruni women wear a cloak of light grey wool, whilst young marriageable women have the lower half of the back of the cloak woven in black wool.*
13. Disse håndhaker fortjener ligesom den tidligere omtalte trækspade at blive behandlet i en særlig artikel.
- These hoes deserve, like the traction spade mentioned above, a separate article.*
14. Smlgn. citatet fra Robertson 1896 vedrørende forholdene i Gourdesch. Til Nationalmuseet har jeg i 1948 indkøbt en plov fra Gusalak (E 887), den pakhtu-talende Safistamme i nedre Pech-dal. Se iøvrigt Deutsche im Hindukusch, 1937, p. 106.
- Compare the quotation from Robertson, 1896, concerning the conditions in Gourdesch. In 1948 I purchased for the National Museum a plough (E 887) from Gusalak, the Pakhtu-speaking Safi tribe in the lower Pech valley. See also "Deutsche in Hindukusch", 1937, p. 106.*
15. Filmen »Kafiristan« – hedningernes land«. Se bibliografi.
- The film "Kafiristan—the Land of the Pagans". See bibliography.*
16. Tiderne har måske ændret sig siden Robertson's dage, da mænd efter hans udtalelse aldrig rørte et plovhåndgreb.
- Times have perhaps changed since Robertson's day, since he says that men never touched a plough handle.*
- 16a. Rob., 1896, p. 318. Deutsche im Hindukusch, 1937, p. 106. Leser, 1931, p. 363–366.
17. Glob, P. V., 1951, p. 95 (eller p. 127).
- Glob, P. V., 1951, p. 95 or p. 127.*
18. Vavilov, 1929, p. 545: "... The agricultural implements, the technics of farming show no special characteristic features observed only in Kafiristan". (Sic!) (Agerbrugsredskaerne og dyrkningsmetoderne fremviser ingen træk, der er særlige for K.).

BIBLIOGRAFI

- Deutsche im Hindukusch. Berlin 1937.
- Edelberg, Lennart, 1952: Træk af Landbrug og Livsform hos Bjergstammer i Hindukush. Næsgaardsbogen 1952. Nykøbing Falster.
- , 1965: Nuristanske sølvpokaler (Silver Cups of Nuristan). KUML. Århus.
- Glob, P. V., 1951: Ard og Plov i Nordens Oldtid (Ard and Plough in Prehistoric Scandinavia). Århus.
- Gregus, P., 1959: Holzanatomie der europäischen Laubhölzer und Sträucher. Budapest.
- Jones, Schuyler, 1966: An Annotated Bibliography of Nuristan (Kafiristan) and the Kalash Kafirs of Chitral. With a Map by Lennart Edelberg. Hist. Filos. Medd. Dan. Vid. Selsk. 41, no. 3 (1966). København.
- Leser, Paul, 1931: Entstehung und Verbreitung des Pfluges. Anthropos III, 3. Münster.
- Morgenstierne, Georg, 1949: The Language of the Prasun Kafirs. Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskab, Bd. XV.
- Motamedji, Ahmad Ali, 1335 A. H. = 1956: The Rural Economy of Nuristan. Kabul. (In Persian).
- Petersen, O. G., 1901: Diagnostisk vedanatomi. København.
- Robertson, G. S., 1896: The Káfirs of the Hindu Kush. London.
- Statens Filmcentral, 1958: Kafiristan – hedningernes land (Kafiristan—the Land of the Pagans). Filmoptagelse okt. 1953. Farve. Videnskabelig rådgivning: Lennart Edelberg og Klaus Ferdinand. Kamera: Peter Rasmussen. Klipping: Børge Høst. – København.
- Vavilov, N. and D. Bukinich, 1929: Agricultural Afghanistan. Leningrad.